

ORTA DOĞU'NUN YENİ DEMOKRASİLERİ: IRAK'TA SİYASİ İSTİKRARSIZLIK (2011-2023)*

Arif AKBAŞ**

Öz

Bu makalede Irak'ın demokratik durumu; İran, Suudi Arabistan, Suriye, Kuveyt, Ürdün hükümetleri ile diğer devletlerarasındaki siyasi, ekonomik, askeri ve sosyal ilişkileri Türkiye'yi de etkileyen boyutuyla açıklanmaya çalışılacaktır. Çalışmanın yöntemi, nitel araştırma yöntemlerini kullanarak Irak'taki siyasi istikrarsızlığı incelemeyi hedefler. Bu, belge analizi, içerik analizi ve niteliksel araştırma tekniklerini içerebilir. Literatüre yapacağı katkılar arasında, Irak'taki siyasi istikrarsızlık dönemini derinlemesine analiz ederek bu süreçteki ana faktörleri ve etkilerini açıklığa kavuşturmak, bölgesel ve küresel politika bağlamlarını vurgulamak ve bu dönemin Orta Doğu'daki demokrasi süreçlerine etkisini anlamak yer alır. Bu çalışma, Orta Doğu'daki demokratik geçişlerin karmaşıklığını ve zorluklarını anlamak için değerli bir katkı sunacaktır. Irak federal yapısıyla parlamenter temsili demokratik bir cumhuriyettir. Yürütme yetkisi hükümet başkanı olarak Bakanlar Kurulu ile Başbakan'a verilmiştir. Devlet başkanlığı yetkileri ise Irak Cumhurbaşkanı tarafından kullanılmaktadır. Irak, yasama yetkisinin Temsilciler Konseyi'ne verdiği çok partili bir sistemdir. Irak'ın şu anki Başbakanı, yürütme gücünün çoğunu elinde bulunduran ve hükümetin işlevlerini yerine getiren bir kabine/ bakanlar kurulunu atayan Muhammed Şiya es-Sudani'dir. Devletin en yüksek makamında olan Cumhurbaşkanı ise Abdülatif Reşid'tir. The Economist'in 2020 Demokrasi Endeksi araştırmasına göre hibrit rejime sahip olan Irak tüm dünya sıralamasında 118. sırada olup 3.74'lük bir skora sahiptir. Kuzeydeki özerk vilayetlerden olan Kürdistan Bölgesi, 1992'deki halk oylamasıyla kendi yerel yönetimi ve parlamentosu ile Irak'ta özerk bir varlık haline gelmiştir. Aslında fülü olarak Irak'ta Kürt bölgesi, Şii bölgeleri ve Sünni bölgeleri gibi bir durumda üçe bölünmüşlük söz konusudur. Irak merkezi hükümeti büyük oranda otoriter bir rejimdir. Amerika, Irak'a 11 Eylül sonucu ülkeye "demokrasi götürmek" bahanesiyle girmişti. Ülkede 2011'de savaş bittikten sonra bir dizi aktörün birleşimiyle ölümcül bir şekilde tehlikeye atılan bir karar verme sürecinin canlı ve silinmez bir resmi ortaya çıkmıştır. Irak'ın son yirmi yılında tarihsel gidişatını anlamak için; güç arayışı, devlet kurumlarının etkisi ve toplumsal kimliklerin dönüşümüne bakmak gerekmektedir. Makalede analitik bir yaklaşımla Irak ulusal yaşamının benzersiz durumu siyasi, ekonomik ve sosyal boyutlarıyla aydınlatılmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Orta doğu demokrasileri, Irak, Irak yönetim sistemi, Irak'taki siyasal yapı

NEW DEMOCRACIES OF THE MIDDLE EAST: POLITICAL INSTABILITY IN IRAQ (2011-2023)

* Araştırma makalesi/Research article.

** Öğr. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Yıldızeli Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Programı/ Marmara Üniversitesi, Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Ortadoğu Sosyolojisi ve Antropolojisi Anabilim Dalı Doktora öğrencisi, İstanbul, Türkiye, Eposta: arifakbas@marun.edu.tr ORCID: 0000-0002-8480-4350.

Abstract

In this article, the democratic situation of Iraq will be explained in terms of the extent to which the political, economic, military, and social relations between the governments of Iran, Saudi Arabia, Syria, Kuwait, Jordan, and other states also affect Turkey. The study's method aims to examine political instability in Iraq using qualitative research methods, which may include document analysis, content analysis, and qualitative research techniques. Among its contributions to the literature are deciphering the main factors and their effects by analyzing the period of political instability in Iraq in depth, emphasizing the regional and global policy contexts, and understanding the impact of this period on the processes of democracy in the Middle East. This study will provide valuable insights into understanding the complexity and challenges of democratic transitions in the Middle East. Iraq is a democratic republic with a federal structure and parliamentary representation. Executive authority is vested in the Prime Minister, with the Council of Ministers as the head of government. Presidential powers are exercised by the President of Iraq. Iraq operates under a multi-party system, with legislative power vested in the Council of Representatives. The current Prime Minister of Iraq is Mohammad Shiya al-Sudani, who holds most executive power and appoints a cabinet/council of ministers to carry out government functions. Abdullatif Rashid currently holds the office of President. According to The Economist's 2020 Democracy Index research, Iraq, classified as a hybrid regime, ranks 118th globally with a score of 3.74. The Kurdistan Region, an autonomous province in the north, established its own local government and parliament through a popular vote in 1992, becoming an autonomous entity within Iraq. De facto, Iraq is divided into three regions: the Kurdish region, Shiite regions, and Sunni regions. The Iraqi central government exhibits authoritarian tendencies. The United States entered Iraq under the pretext of "bringing democracy" to the country following the events of September 11. However, the decision-making process in the country after the war ended in 2011 was compromised by various actors. Understanding the historical trajectory of Iraq in the past two decades requires an examination of power dynamics, the influence of state institutions, and the transformation of social identities. This article seeks to shed light on the unique aspects of Iraqi national life, encompassing political, economic, and social dimensions, through an analytical approach.

Keywords: *Middle Eastern democracies, Iraq, Iraqi administrative system, political structure in Iraq*

Giriş

Irak federal hükümeti mevcut anayasasında yönetim sistemini; İslami, demokratik, parlamenter federal cumhuriyet olarak tanımlamaktadır. Kürtçe ve Arapça hazırlanan “*Irak Cumhuriyeti Anayasa*”sı [Arapça; *Dustur Cumhuriyet al-Iraq*] Irak’ın temel kanunudur. Irak’a monarşi yönetimini kuran ilk anayasa 1925’te İngiliz askeri işgalinin himayesinde Hristiyanlarca getirilmişti. (Davidson, 1925, s.41) Bu anayasa, 1958 devrimiyle ülkede bir cumhuriyet kurulana kadar yürürlükte kalmıştır. Geçici anayasalar 1958, 1964, 1968 ve 1970’te kabul edilmiştir. (Al-Istrabadi, 2005, s.269) Son anayasa Saddam Hüseyin’in devrilmesinden sonra 2003’te Geçici İdare Kanunu kabul edilene kadar hukuken geçerli kalmıştır. 1990’da bir anayasa taslağı hazırlanmıştır, ancak Körfez Savaşı’nın başlaması nedeniyle hiçbir zaman yürürlüğe girmemiştir. (Catalinac, 2005, s.58-100) Mevcut anayasa 15 Ekim 2005’te yapılan referandumla kabul edildi. (Jawad, 2013, s.8) Uluslararası kullanım için resmi çeviri (İngilizce dilinde), Irak devlet yetkilileri ve Birleşmiş Milletler Anayasal Destek Ofisi arasındaki işbirliğiyle yapılmıştır. (Iraqi Constitution, 2005, s.2)

Bu anayasanın temel prensiplerine göre: Irak bağımsız bir ulustur. Hükümet sistemi demokratik, federal, temsili, parlamenter bir cumhuriyettir. İslam devlet dinidir ve ülkenin kanunlarının temel dayanağıdır. Hiçbir kanun İslam’ın yerleşik hükümlerine aykırı olamaz. Demokrasi ilkelerine aykırı kanun çıkarılamaz. Hak ve temel hürriyetlere aykırı kanun yapılamaz. Irak halkının çoğunluğunun İslami kimliği ve tüm bireyler için tam dini haklar ve inançlar ile dini uygulama özgürlüğü garanti altına alınmıştır. Irak, İslam dünyasının bir parçasıdır ve Arap vatandaşları da Arap ulusunun bir parçasıdır. Irak çok ırklı, çok dinli ve çok mezhepli bir ülkedir. Arapça ve Kürtçe resmi dillerdir. Iraklıların devlet okullarında Türkmençe, Keldanice, Arapça ve Süryanice gibi ana dillerinde veya öğretim yönetmeliğine göre özel eğitim kurumlarında herhangi bir dilde eğitim görme hakkı vardır. Türkmençe, Keldanice ve Süryanice kendi topraklarındaki resmi dillerdir. Her bölge veya il, genel bir referandumda nüfusun çoğunluğunun onaylaması halinde yerel bir dili ek resmi dil olarak kabul edebilir. Varlıklar veya eğilimler ırkçılığı, terörizmi, ‘tekfiri’ (birini kâfir ilan etmek) veya mezhepsel temizliği savunamaz, teşvik edemez, haklı gösteremez veya propagandasını yapamaz. Saddam Hüseyin yanlısı *Baas Partisi* hangi isme sahip olursa olsun, özellikle yasaklanmıştır. Ülkede sivil otoritenin emrinde askeri ve güvenlik teşkilatı bulunacak ve siyasete karışmayacak, yetki devrinde kullanılmayacaktır. Anayasa, ülkenin en yüksek yasasıdır. Anayasaya aykırı hiçbir yasa çıkarılamaz.” (Iraqi Constitution, 2005, s.3-23)

Federal hükümet, yürütme, yasama ve yargı organlarının yanı sıra birkaç bağımsız komisyondan oluşur. Irak parlamentosunda 275 milletvekili kontenjanı bulunmaktadır. Bu vekiller ülkedeki on sekiz vilayetten seçilmektedir. Bu vilayetler; Bağdat, Basra, Musul-Kerkük, Diyala, Vasıt, Maysan, Zi Kar, El-Müsenna, Babil, Kerbela, Süleymaniye, Necef, Duhok, Ninova, El-Enbar, El-Kadisiye, Selahaddin şeklindedir. Yürütme yetkisi hükümetin başı olarak Bakanlar Kurulu, Başbakanı ve Irak Cumhurbaşkanı tarafından kullanılmaktadır. Yasama yetkisinin Konsey'e verildiği çok partili bir sistemdir. Temsilciler meclisi adına Irak Başbakanı kabinede görev yapan Bakanlar Kurulunu atar. (Marsin, 2020, s.2) 27 Ekim 2022 itibarıyla Irak Başbakanı Şii kökenli *Muhammed Şiya es-Sudani*'dir. Irak tarihsel olarak (2003'ten önce) hükümdarların ya da diktatörlerin yönetimi altındaydı. Kürtler, Irak-Kürt çatışması olarak bilinen olaylarda yıllarca özyönetim ve Irak'tan bağımsızlık için mücadele etmişlerdir. Amerika'nın desteğiyle Irak'ın bölünmesi pahasına Kuzey Irak'ta kendi özyönetimlerine kavuşmuşlardır. 1992'de Kürtler kendi hükümetleri olan *Kürdistan Bölgesel Hükümeti*'ni kurmuşlardır. (Yomtov, 2018, s.52)

IRAK'IN DEMOKRASİ TARİHİ

1831'den 1917'ye kadar Irak, Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolü altındaydı. 1917'de Osmanlı İmparatorluğu İngilizlere mağlup olunca Irak, İngiliz mandasına girmiştir. 1932'de İngilizler Irak Krallığı'na bağımsızlık vermişlerdir. [Bu bağımsızlık sınırlı bir düzeydedir.] I. Faysal, 1933'teki ölümüne kadar hüküm sürmüş ve yerine oğlu I. Gazi (1933-39) ve Gazi'nin oğlu II. Faysal (1939-58) tahta geçmiştir. (Khadduri, 2000, s.83-96) 1958'de Tuğgeneral Abdülkerim Kâsım, 14 Temmuz Devrimi olarak bilinen bir darbeye önderlik etmiştir. Bundan korkan Barzaniler O'nun hızlı yükselişini sorgulamış, cılız da olsa itiraz edebilmişlerdir. (Rubin, 2007, s.353-382) Bu isyan, güçlü sosyalist unsurlarla birlikte, güçlü bir şekilde anti-emperyal ve anti-monarşik nitelikteydi. Darbede Kral II. Faysal, Prens Abdullah ve Nuri el-Sa'id dâhil çok sayıda insan öldürüldü. (Porath, 1984, s.76-98) Kâsım, Irak'ı askeri yönetim aracılığıyla kontrol etmiştir. Kâsım ayrıca toprak reformu adı altında çok sayıda aşiretin ve vatandaşın arazilerine el koymuş, topladığı arazileri yandaşlarına dağıtmaya başlamıştır. (Rubin, 2007, s.356)

Irak'ta 8 Şubat Devrimi ve Şubat 1963 darbesi olarak da bilinen Ramazan Devrimi, Baas Partisi'nin Irak kanadı tarafından Irak Başbakanı Abdülkerim'i deviren bir askeri darbeydi. Şubat 1963'te Baasçı olmayan Kâsım'ın eski yardımcısı Abdül Selam Arif'e büyük ölçüde törensel cumhurbaşkanı unvanı verilirken, önde gelen Baasçı General Ahmet

Hasan el-Bekir başbakan seçildi. Yeni hükümetin en etkili lideri Irak Baas Partisi Genel Sekreteri oldu. Darbe, Ulusal Muhafız milislerini kontrol eden ve darbeden sonra yüzlerce şüpheli komünistin ve diğer muhaliflerin katledilmesini organize eden Ali Salih el-Sa'di'yi içeriyordu. Arif, Kâsım 1963 Irak darbesinde Ulusal Muhafızları silahsızlandırana ve ardından Baas Partisi üyelerinin tasfiye edilmesine kadar hükümet yaklaşık dokuz ay sürmüştü. (Gibson, 2015, s.59-60.) İkinci bir darbe 1966'da gerçekleşti. Abdul Salam Arif'in ölümünden sonra yerine 1968'de Baas Partisi tarafından kardeşi Abdul Rahman Arif geçirildi. Ahmed Hassan al-Bakr, Irak'ın ilk *Baas Partisi* başkanı oldu. Ancak daha sonra hareket yavaş yavaş geldi. (Entessar, 1984, s.911-933) Temmuz 1979'da Saddam Hüseyin, o dönemde Irak'ın en yüksek idari organı olan *Devrimci Komuta Konseyi*'nin (RCC) komuta ve kontrolünü devraldı. Böylece yönetim Baas Parti'si adı altında bir diktatörlüğe dönüşmüştü. Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak otoriter bir rejim olarak görülüyordu. (Sassoon, 2012, s.11-12)

Yeni rejim, Irak'ın köy ve kırsal bölgelerini makineleştirerek modernleştirmiştir. Sosyalist sisteme öykünen büyük kooperatifler ve çiftlikler kurulmuştu. Bununla birlikte, Saddam Hüseyin'in hırsı, kısa sürede Irak'ın altyapısında feci felaketler doğuracak çeşitli çatışmalara dâhil olmasına yol açtı. [*Halepçe Katliamı* vb. uygulamaları] Bu çatışmalar nedeniyle Turgut Özal dönemi hükümetinde Türkiye'ye çok sayıda Kürt sığınmıştır. Sığınan Kürtler Saddam Hüseyin'in can yakıcı uygulamalarından kaçmaktaydılar. Sünni bir Arap olan Hüseyin, İran-İrak savaşı sırasında iki yüz bin civarında kürdü öldüren kimyasal silahlar ve diğer ayırım gözetmeyen araçlar kullanarak bir Kürt ayaklanmasını acımasızca bastırmıştı. (Rajae, 1993, s.9-15) Soğuk Savaş sırasında ABD ve Sovyetler Birliği, Orta Doğu'da yeni müttefikler kazanmak için rekabet etmiştir. Bu da Irak'ın Sovyetler Birliği ile bir anlaşma imzalamasıyla sonuçlanmıştır. Tarihçi Charles Tripp'e göre bu anlaşma, Soğuk Savaş sırasında oluşturulan ABD destekli Ortadoğu güvenlik sistemini alt üst etti. (Tripp, 2007, s.211-214) Bağdat rejiminin her düşmanının potansiyel bir Amerikan müttefiki olduğu ortaya çıktı. Amerika, çift taraflı bir siyaset güderek hem Irak'a hem de İran'a silah satmıştır. Bu ikiyüzlü politika binlerce masum insanın ölmesine yol açmıştır.

Amerikan Irak işgali (2003-2011) yılları arasında gerçekleşmiştir. 2003'te ABD önderliğindeki Irak işgali, kitle imha silahlarını ortadan kaldırmak amacıyla Saddam Hüseyin yönetimini devirmiştir. (Braut-Hegghammer, 2020, s.51-89) Mayıs 2003'ten Haziran 2004'e kadar, Irak'ı ABD liderliğindeki *Geçici Koalisyon Otoritesi* (CPA) yönetti

ve Temmuz 2003 itibariyle, CPA geçici hükümetine tavsiyelerde bulunmak üzere CPA tarafından atanan aşiret liderlerinden oluşan Irak Yönetim Konseyi tarafından desteklenmiştir. Haziran 2004'te Irak'ın egemenliği yeniden ABD'den geçici Başbakan *Ayad Allavi* liderliğindeki Irak Geçici Hükümeti'ne devredildi. Irak seçimleri Ocak 2005'te yapılmıştır.

Irak Geçiş Hükümeti Ulusal Meclisi'ne 275 milletvekili seçmek için sandık başına gitmiştir. Bu yapı devletin anayasasını yazmakla görevli geçici bir organdı. Aralık 2005'te bir başka seçim daha yapıldı. Daimî yasama organının üyeleri bu seçimle iş başına gelmişlerdir. Bu seçimler, Mayıs 2006'da 275 sandalyeli Parlamentodaki en büyük dört partiden oluşan, *muhasasa sistemi*'ni oluşturdu. Ülkenin muhasasayla mezhepsel ve etnik güç paylaşımı, uzlaşmacı hükümet sistemi ile yönetilmeye başlanması Lübnan'ın demokrasi sistemine benzerliği akıllara getirmektedir. Bu sistem Irak'a 2003'te ABD öncülüğündeki işgalci Geçici Koalisyon Yönetimi tarafından getirilmiştir.

Sistem bakanlıkları tahsis eder ve Irak toplumundaki etnik veya dini grupların (mezheplerin) bütçeleri üzerindeki kontrolü, çoğunlukla her grubun büyüklüğüne ve pazarlık becerilerine dayalıdır. Sistem gayri resmi olarak çalışmasına rağmen, 2020'nin sonlarında bir grup Norveçli araştırmacı, temel bir kaynak olmaksızın diğer araştırmacılara atıfta bulunarak, bakanlık görevlerinin 'normalde' %54'ünün Şiilere, %24'ünün Sünnilere, %18'inin ise diğerlerine (Kürtlere ve Hristiyanlara) gideceğini iddia etmişlerdir. (Schöberlein, 2020, s.10) Muhasasa sistemi, 2019'da protestocular tarafından, ortalama bir Iraklı daha da fakirleşirken veya ekonomik zorluklara katlanırken; belirli kişi ve grupların Irak'ın petrol endüstrisinin ve diğer ulusal kaynakların gelirlerinden kendilerini zenginleştirmesine izin verdiği için kınanmış ve suçlanmıştır. 2019'da Iraklı siyasi araştırmacılar, muhasasa sisteminin Irak kamu yaşamına hâkim olan yolsuzluğun, gizli anlaşmaların ve himaye ağının temelini oluşturduğunu ve mezhepsel bölünmeleri derinleştirdiğini düşünmekteydiler. 2019'daki protestocular muhasasa sistemini mezhepsel şiddeti tetiklemele suçlamışlardır. (Arva, 2019, s.1-2)

Muhasasa sistemi, Iraklı politikacıları şeffaf, hesap verebilir şekilde hareket etmeye, vatandaşların taleplerine yanıt vermeye ve bir bütün olarak Irak halkına fayda sağlamaya teşvik etmeyen seçkinlerin kapalı bir yönetim sistemine dönüşmüştür. Performanslarına bakılmaksızın siyasi seçkinlerin tekrar seçilmesine izin veren bir sistemdir. Gerçek demokrasi yerine, kendi (grubunun) çıkarlarına ve (elitlerin) hayatta kalmasına ve sağlanmasına odaklanır. Sistem onları yolsuzluğa, adam kayırmacılığa ve himayeye

karşı kolayca duyarlı hale getirmektedir. Bu yönüyle Irak yönetim sistemi akışkan bir demokrasi olmayıp, baskı ve otoriterlik unsurları ön plandadır. 2020'nin büyük bir bölümünde yaşanan siyasi tıkanıklık ve Irak parlamentosundaki unsurların her türlü siyasi reformun engellemesi nedeniyle 'hükümetin işleyişi' konusunda bir tıkanıklık söz konusudur. Kısmen keyfi gözaltılar, cezaevlerinde işkence iddiaları ve güvenlik güçlerinin gösterileri şiddetle bastırmalarından dolayı Irak'ın 'sivil özgürlükler' alanındaki sicili de bir hayli kabarıktır. Basın özgürlükleri kısıtlı, yolsuzluklar ise fazladır.

2005'te kurulan *Irak Geçici Hükümeti*, 2006 seçimleri ile *Ulusal Birlik Hükümeti*'nin kurulmasıyla ortadan kalkmıştır. Başbakan *Nuri el-Maliki* liderliğindeki Irak'ın ilk hükümeti, Irak Ulusal Meclisi üyelerinin onayının ardından 20 Mayıs 2006'da göreve başlamıştır. Ulusal Birlik Hükümeti ya da "Vatani Listesi" olarak da bilinen Ulusal Irak İttifakı, 2010 Irak yasama seçimlerine itiraz eden bir Irak seçim koalisyonudur. İttifak ağırlıklı olarak Şii İslamcı partilerden oluşmaktaydı. İttifak, Irak İslam İnkılabı Yüksek Konseyi tarafından kurulmuştur. İlk hükümette bu yapı 128 sandalyeye sahiptir. Irak Kürdistanı'nın ana (iktidardaki) partilerinden oluşan Kürdistan İttifakı (DPAK) (53 sandalye); Sünni Arap partilerinden oluşan Irak Anlaşma Cephesi (Tavafuq) (44 sandalye); hem Sünnilerden hem de Şiilerden oluşan laik bir parti olan Irak Ulusal Listesi (25 sandalye) sahiptir. El Maliki I. Hükümeti, 2010 yılına kadar Irak'ı yönetmiştir. 2010'da ikinci El Maliki Hükümeti ülkeyi tekrar yönetmiştir. Ancak bu dönemde isyancı saldırılar ve şiddet yaygındır ve ülkenin istikrarsızlığını uzatmıştır. (Hiltermann, 2006, s.40)

2008'e kadar, Irak'taki parlamento seçimleri genellikle özgür ve adil, seçmen katılımı yüksekti, ancak bu seçimler sıklıkla şiddet olayları ile gölgeleniyordu. Koalisyon güçleri milyarlarca dolar harcamasına rağmen kalıcı bir demokrasi oturtamıyorlardı. Bunun en önemli nedeni ülkede demokrasi geleneğinin tam manasıyla olmamasıydı. Amerika Birleşik Devletleri'nin orada demokratik bir hükümet kurma girişimi büyük ölçüde bir başarısızlık olarak görülüyor ve "demokratik hayal kırıklığı" olarak adlandırılıyordu. (Alkifaey, 2018, s.4-9) Brown Üniversitesi, Watson Uluslararası Çalışmalar Enstitüsü, 2011 tarihli Irak Savaşı'nın Maliyetleri araştırmasında, 2006 gibi erken bir tarihte, Saddam sonrası durumun belirsiz olduğuna dair açık işaretler olduğunu belirterek, Irak'ta demokrasi teşvikinin en başından beri kusurlu olduğu sonucuna varmıştır. Amerika'nın iddia ettiği gibi yeni demokratik Irak, Ortadoğu'nun önde gelen ülkelerinden birisi olamayacaktı. Aynı şekilde Amerika Birleşik Devletleri savaş birliklerinin çoğunu geri çekmeye hazırlanırken ülkede yolsuzluk çok yaygındı. (Brown University, 2011, s.1-2)

2011 yılında Irak Başbakanı Nuri el-Maliki, olası huzursuzluğu önlemek için üçüncü dönem için aday olmayacağını açıklamış ve yeni bir anayasal sürecin başlatılması çağrısında bulunmuştur. (Benraad, 2014, s.22) 12 Şubat 2011 tarihinde Irak'ın bazı büyük kentsel bölgelerinde (özellikle Bağdat ve Kerbela) yüzlerce protestocu, ulusal güvenlik konusuna daha etkili bir yaklaşım ve federal yolsuzluk vakalarının soruşturulmasının yanı sıra hükümetin kamuoyuna açıklığa kavuşturulması için harekete geçmesi talebiyle toplanmıştır. Bu protestolar 25 Şubat 2011'de 45 kişinin ölümüyle sonuçlanmıştır. (Al-Ansary, 2011, s.1-2) 2013-2017 tarihleri arasında Irak Merkezi Hükümeti, DAESH-İŞİD'e karşı mücadele eden bir savaş başlatmıştır. Bu savaş neticesinde yine çok sayıda Iraklı vatandaş ve sivil zarar görmüş yahut hayatını kaybetmiştir. Bu terör örgütü, bölgede Amerikan istihbaratı tarafından yönlendirilmiş organizasyonlar olarak algılanmaktadır.

Irak 2019 yılı içerisinde, gösteriler, yürüyüşler, oturma eylemleri ve sivil itaatsizlikten oluşan bir dizi protestoya şahit olmuştur. Yolsuzluğu, işsizliği, siyasi mezhepçiliği, verimsiz kamu hizmetlerini ve müdahaleciliği protesto etmek için sivil aktivistler tarafından sosyal medyada belirlenen ve esas olarak Irak'ın orta ve güney vilayetlerine yayılan protestolar Ekim 2019'da başlamıştır. (Arraf, 2021, s.3) Protestolar daha sonra Irak hükümetini devirme çağrılarına dönüşmüştür. Protestocular kısa süre sonra görevdeki hükümeti Aralık 2019'da istifaya zorlamışlardır, bu sırada 400'den fazla gösterici öldürülmüş ve çok daha fazlası yaralanmıştır. 2020'nin ilk çeyreği boyunca Irak'ta ülke çapındaki gösteriler devam etmiştir. (Wahab & Wilder, 2021, s.1-2) Ancak protestocuların yorgunluğu ve nihayet Covid-19 salgını nedeniyle gösterilerdeki ivme azalmaya başlamıştır. Asker ve polis güçleri teknik önlemler olarak bu hareketlere son vermişlerdir. Bununla birlikte, protestocuların temel istekleri olarak öne sürülen iyileştirilmiş yönetim, kamu hizmetleri ve iş beklentileri de karşılanmamıştır.

Ülkede önemli petrol rezervleri bulunmasına rağmen bu kaynağın getirisi sıradan Iraklılar tarafından hissedilmemektedir. [Diğer Körfez ülkeleri Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, İran, Kuveyt, Katar, Bahreyn ve Suudi Arabistan vatandaşları orantılı olarak yararlanmaktadır.] Bunun suçlusu ise yolsuzlukları yapan hem yerel yönetimler hem de merkezi hükümettir. Amerikan ve Avrupalı petrol şirketleri uyguladıkları rüşvet vb. nedenlerle ülkedeki yolsuzluğun artmasına katkıda bulunmuşlardır. Irak'ta 2020'nin büyük bir kesiminde rakip siyasi gruplar bir lider üzerinde anlaşmaya varmak için mücadele etmişler, bu ise siyasi olarak kırılmalara sebep olmuştur. (Wahab & Wilder, 2021, s.3) Mustafa el-Kâzımî? 7 Mayıs 2020'de Başbakan olarak atanmasından bu yana 2022'ye

değin parlamentodaki en zayıf temsil yönetimi başat unsuru haline gelmiştir. (Mardasov, 2022, s.95-108) Irak sivil özgürlükler yönünden de çok kısıtlı ve sorunlu bir ülkedir. Özellikle güvenlik personeli ve silah milisler, protestoları bastırmak için canlı mermi kullanımı da dâhil olmak üzere baskıcı teknikler kullanmakla suçlanmaktadır. Irak, artan vergiler nedeniyle, bu yıllarda sürekli siyasi protestolara sahne olmuştur. Tabi bunda dış güçlerce körfez ülkelerinde başlatılan “Arap Baharı” hareketlerinin tesirleri de olmuştur. Siyasi katılım ve siyasi kültür şiddet olaylarına meyilli olduğu için oldukça başarısız kabul edilebilir.

Irak'ta Ekim 2021 parlamento seçimlerinden sonra, yeni bir Irak yönetiminin kurulması yaklaşık iki ay sürmüştü. Bu ise 2022'ye değin süren siyasi krizin başka bir versiyonunu ortaya çıkarmıştı. Çatışma, Şii ruhani yöneticilerinden *Mukteda el-Sadr*'ın muhipleri olan *Sadr Hareketi* ile *Nuri el-Maliki*'nin yanındaki İran destekli *Koordinasyon Çerçevesi İttifakı* [Meclis-i Nuvvab-ı Irakiy] arasındaydı. Irak Temsilciler Meclisi uzun süre hükümeti kuramamıştır. Ayrıca yeni bir cumhurbaşkanı da seçilememiştir. (Amr, 2022, s.4.) Yaşanan bu siyasi huzursuzluk Bağdat'ta yine siyasi protestolara ve şiddete neden olmuştur. Görünüşe göre bu kriz 2017'deki Irak güçlerinin DEAŞ'ı yenmesinden sonra görece kavuşulan istikrarın bir süre sekteye uğraması demektir. Bu krize rağmen yine de Muhammed Şiya es-Sudani'nin kurmuş olduğu Koordinasyon Çerçevesi Hükümeti 27 Ekim 2022'de güvenoyu almayı başarmıştır. Ayrıca Irak Cumhurbaşkanı Kürt kökenli siyasetçi Abdüllatif Reşid'dir. Arap nüfusun büyük çoğunluğa sahip olduğu bir ülkenin başına farklı bir etnik yapıdan siyasinin getirilmesi de oldukça düşündürücüdür. Şüphesiz bundan ülke siyasetindeki Amerika destekli yapıda sorumludur.

MUHASASA SİSTEMİ VE IRAK DEMOKRASİSİNDEKİ SİYASİ PARTİLER

Irak'ın demografik yapısına dair 2014'te son yapılan sayımlara göre nüfusu yaklaşık 33 milyon kişidir. Nüfusun büyük çoğunluğu %80'i Araplardan oluşmaktadır. Geri kalan %20'lik nüfus ise ağırlıklı olarak Kürt, Türkmen, Süryani, Keldani, Nasturi, Asuri ve Şabak gibi etnik unsurlardan oluşmaktadır. (CIA, 2018, s.3-4) %97'si Müslüman olan halkın dinsel olarak; %50-60 Şii Müslüman, %37-40 Sünni Müslüman, %3 ise Hristiyan'dır. Etnik olarak ülkede Şii Arapların sayıca ağırlığı vardır. Şii Araplardan sonra en büyük etnik gruplar Sünni Arap ve Sünni Kürtler'dir. Türkmen'ler yaklaşık %10'luk bir mevcudiyete sahiptir. %3 Hristiyanlar da kendi içinde birçok farklı cemaatlere

bölünmektedir. (CIA, 2018, s.5-6) Irak yaşadığı kötü durum ve savaşlar nedeniyle oldukça genç bir nüfusa sahip ülkedir.

Ülkenin muhasasa, [İng, consociationalist/ eştoplumlaştırmacılık] mezhepsel ve etnik güç paylaşımı, uzlaşmacı hükümet sistemi, Irak'ta 2003'te gayri resmi olarak (yasal dayanak olmaksızın) ABD önderliğindeki Geçici Koalisyon Yönetimi'nin işgalci geçici hükümeti tarafından tanıtılmıştır. (Ltaif, 2015, s.38) Sistem bakanlıkları tahsis eder ve Irak toplumundaki etnik veya dini grupların (mezheplerin) bütçe üzerindeki kontrolü, çoğunlukla her grubun büyüklüğüne ve pazarlık becerilerine dayalıdır. Sistem gayri resmi olarak çalışmasına rağmen hala yürürlüktedir. Dışarıdan bakıldığında Lübnan siyasi sisteminin bir benzeridir. Muhasasa sistemi, 2019'da protestocular tarafından, ortalama bir Iraklı daha da fakirleşirken veya ekonomik zorluklara katlanırken, belirli kişi ve grupların Irak'ın petrol endüstrisinin ve diğer ulusal kaynakların gelirlerinden kendilerini zenginleştirmesine izin verdiği için eleştirilmiştir. 2019'da Iraklı siyasi araştırmacılar, muhasasa sisteminin Irak kamu yaşamına hâkim olan "yolsuzluğun, gizli anlaşmaların ve himaye ağının temelini oluşturduğunu" ve mezhepsel bölünmeleri derinleştirdiğini düşünüyorlardı. 2019'daki protestocular da mezhepsel şiddeti tetiklemeyle muhasasa'ya suçlamışlardı. (Arwa, 2019 s.1-2) Muhasasa sistemi, Iraklı politikacıları şeffaf veya hesap verebilir şekilde hareket etmeye veya vatandaşların taleplerine yanıt vermeye itmemektedir. Amerika'nın getirmiş olduğu demokrasi en çok Kürtlerin ve azınlıkların işine gelmektedir. Özellikle Sünniler yönetiminde yeterince temsil edilmediklerini düşünmektedirler.

Şiiiler konusunda İran müdahale ederken, Kürtler konusunda Amerika müdahil olmaktadır. Dolayısıyla Irak iç siyasetine hem İran hem de Amerika bir dış güç olarak karışmaktadır. Muhasasa istemi, Irak halkına pek fayda sağlamamaktadır. Siyaset kurumu adeta seçkinlerin kapalı bir yönetim sistemine dönüşmüştür. Bu ise performanslarına bakılmaksızın siyasi seçkinlerin her yeni seçim döneminde tekrar geri dönmesine yol açmaktadır. Yönetim anlayışı halkın sorunlarından çok belirli grupların [Paretto'nun elitler kuramındaki hiyerarşiden daha keskin hatlıdır çünkü dini ve etnik ayrıcalıklara dayanmaktadır.] çıkarlarına, hayatta kalmasına ya da pozisyonlarını sağlamlaştırılmalarına hizmet etmektedir. Bu yüzden var edilen demokrasi çoğu zaman lafta kalmaktadır. Merkezi Irak yönetiminde tıpkı Lübnan ya da Afganistan örneğinde olduğu gibi yolsuzluk, adam kayırmaca, dini ya da aşiret temelli himayecilik had safhadadır. Amerika'nın

getirdiği demokrasi Afganistan'da ne kadar başarılı olduysa Irak'ta da aynı minvalde başarılı olmuştur.

Irak'a aktarılan milyarlarca dolara rağmen geçerli ve düzgün bir demokrasinin hala oturmadığı rahatlıkla söylenebilir. Siyasi kültür bu haliyle Irak'ta sorunludur. Irak demokrasisi İran ve Amerika'nın müdahillerine açık bir durumdadır. Bu iki ülke aslında alttan alta olayları körükleyerek bölgede hala var olmak istemektedirler. Bu yönetim şekli Irak'tan çok Amerika ve İran'ın işine yaramaktadır. Kilitlenme, baskı ve otoriterlik unsurlarının ön plana çıktığı Irak demokrasisi hibrit/ melez bir rejimdir. Ne yazık ki Batı'nın ülkeye getirmiş olduğu rejim uzun vadede istikrarsızlıktan başka pek fazla şey üretmemektedir. Irak'ın ileride Lübnan örneğinde olduğu gibi yönetim sorunlarına ve krizlerine gebe olduğu gün gibi ortadadır. Irak hükümeti ve demokrasisi deyince ilk akla gelen şey ne yazık ki yolsuzluk ve adam kayırmacılığıdır.

En son 10 Ekim 2021'de Irak'ta parlamento seçimleri yapılmıştır. Bu seçimde sırasıyla Irak cumhurbaşkanı seçecek ve başbakanı onaylayacak olan 329 Temsilciler Konseyi üyesi belirlenmiştir. (Jiyad, 2021, s.11) 2003 ABD liderliğindeki işgalden bu yana beşinci ve 2019 Irak Ekim Devrimi'nden bu yana ilk kez yapılacak parlamento seçimlerine 25 milyon civarında seçmen katılmıştır. Seçim sonucu 2021 Bağdat çatışmalarına yol açmıştır. (Al Jazeera, 2021, s.1) Seçimler başlangıçta 2022'de yapılacaktı ancak 2019-2021 Irak protestoları nedeniyle Haziran 2021'e erkene alınmıştır. (Al-Monitor, 2022, s.2) Yüksek Seçim Kurulu, Irak kabinesinin 19 Ocak 2021'de onayladığı "özgür ve adil seçimler" kararını daha fazla süre isteyerek ekim ayına ertelemiştir. (Al Jazeera. 2021, s.1.) Irak'ın parlamento ve yerel seçimleri anayasaya göre her dört yılda bir yapılmaktadır.

Yapılan son seçim sonuçlarına göre; çok partili bir koalisyon listesinin parçası olmak yerine bağımsız olarak yarışan *Kürdistan Demokrat Partisi*, güncellenmiş haliyle toplam 33 sandalye kazanarak onu Irak'ın en büyük tek siyasi partisi yapmıştır. Reform İttifakı 73, Terakki Partisi 37, Hukuk Devleti Koalisyonu 34, Kürdistan Demokrat Partisi 32, Fetih İttifakı 17, Kürdistan Yurtseverler Birliği 16, Azem İttifakı 16 sandalye kazanmıştır. Emtidad Hareketi ve Yeni Nesil Hareket dokuzar sandalye alırken, siyasi bağımsızlar 40 sandalye kazanmıştır.

10 Ekim 2021 Seçim Sonuçları (IHEC, 2021, s.3)

Parti	Oylar	%	Koltuklar	+/-
Sadr Hareketi	885.310	10.00	73	+19
Kürdistan Demokrat Partisi	781.670	8.83	31	+6
İlerleme Partisi	637.198	7.20	37	Yeni
Hukuk Devleti Koalisyonu	502.188	5.67	33	+8
El Fetih İttifakı	462.800	5.23	17	-31
Azem İttifakı	421.579	4.76	14	Yeni
Kürdistan Koalisyonu	368.226	4.16	17	-1
Ulus Devlet Güçleri İttifakı	359.876	4.06	4	-38
Emtidat Hareketi	299.303	3.38	9	Yeni
Ulusal Sözleşme İttifakı	235.726	2,66	4	Yeni
Yeni Nesil Hareket	233.834	2,64	9	+5
Tasmim İttifakı	153.614	1.73	5	Yeni
Ulusal Yaklaşım İttifakı	107.600	1.22	1	Yeni
İshraq Kanoon	100.374	1.13	6	Yeni
Hak Hareketi	99.503	1.12	1	Yeni
Ektadar Vatan Partisi	73.210	0,83	1	Yeni
Kürdistan Adalet Grubu	64.025	0,72	1	-1
İnsanlarımız Kimliğimizdir	58.089	0,66	3	Yeni
Babil Hareketi	50.378	0,57	4	+2
Kitlelerin Ulusal Partisi	49.443	0,56	1	-1
Irak Türkmen Cephesi	48.422	0,55	1	-2
Irak Ulusal Projesi	45.197	0,51	1	Yeni
Al Furatain Partisi	39.500	0,45	1	Yeni
Milli Ürün Partisi	35.891	0,41	1	Yeni
Wasit Bağımsızlar Bloğu	30.918	0,35	1	Yeni
Kararlı Reform Hareketi	26.973	0,30	3	Yeni
Kerkük Arap Koalisyonu	26.414	0,30	1	-2
Sadakat ve Değişim Bloğu	15.241	0,17	1	Yeni
Ulusal Umudlar Bloku	15.140	0,17	1	Yeni
Ulusun Partisi	12.266	0,14	1	Yeni
Biladi Ulusal Hareketi	8.384	0,09	1	Yeni
Ulusal Destek Bloğu	6.515	0,07	1	Yeni
Ezidi Terakki Partisi	3.988	0,05	1	0
Diğer partiler	908.438	10,26	0	-
Bağımsızlar	1.686.792	19,05	43	-
Toplam	8.854.025	100,00	329	0
Kayıtlı seçmen/katılım	22.116.368	-	-	-

Kaynak: Tam IHEC verileri

Ekim 2021 genel seçimlerinde ilk yirmi parti yöneticileri ve oy oranlarına bakacak olursak; “Sadr Hareketi: *Mukteda es-Sadr* %10, İlerleme Partisi: *Mohamed Al-Halbousi* %7.20, Hukuk Devleti: *Nuri el Maliki* %5.67, KDP: *Mesud Barzani* % 8.83, El Fetih: *Hadi el-Amiri* %5.23, Kürdistan Koalisyonu: *Bafel Talabani* %4.16, Azem İttifakı: *Khamis al-Khanjar* %4.76, Emtidat: *Alaa al-Rikabi* %3.38, NGM: *Shaswar Abdulwahid* 2.64, İshraq Kanoon: *Cafër Aziz* %1.13, Tasmim İttifakı : *Sarah al-Salihi* %1.73, ANSF: *Haydar el-Abadi* % 4.06, Ulusal Sözleşme: *Falih al-Fayyadh* %3.79, Babil Hareketi: *Rayan al-Kildani* %0.57, Kimlik İttifakı: *Ahmed M. al-Jubouri* %0.66, Kararlı Reform: *Sabit el-Abbasi* %0.30, Ulusal Yaklaşım: *Ammar Tu'ma* %1.22, Hak Hareketi: *Hasan Muanes* %1.12, İktadar Vatan: *Abdulussein Abtan* %0.83, KDK: *Ali Bapir* %0.72, Kitlelerin Partisi: *Ahmed A. al-Jubouri* % 0.56, Irak Türkmen Cephesi: *Arshad al-Salihi* %0.55, Irak Ulusal Projesi: *Jamal al-Dhari* %0.51, Al Furatain: *Muhammed el-Sudani* %0.45, Milli Ürün: *Ghadanfar al-Batikh* %0.41, Bağımsızlar: *Mohamed al-Mayahi* %0.35, Kerkük Arapları: *Rakan el-Cuburi* %0.30, Sadakat ve Değişim: *İskender Witwit* %0.17, Ulusal Umudlar: *Mohamed al-Wazzan* %0.17, Ulusun Partisi: *Mashaan al-Jubouri* %0.14, Biladi: *Zehra el-Selman* %0.09, Ulusal Destek: *Falih al-Hereshawi* %0.07, YMRP: *Emin Jejo* %0.05, Bağımsızlar: %19.05” (IHEC, 2021, s.3-10) sonuçlarını görmekteyiz. Irak parlamentosunda halk irili ufaklı yaklaşık 35 parti ile temsil edilmektedir.

Irak'taki Sadr Hareketi ("Arapça: el-Tayyar el-Sadri"), Mukteda el-Sadr liderliğindeki İslami milliyetçi hareketlerden biridir. Hareket, Irak toplumunun tüm kesimleri tarafından ve özellikle ülkenin Şii yoksulları tarafından geniş çapta destekleniyor. Hareketin amaçlarını ve felsefesini belirleyen en önemli kişi Ayetullah Muhammed Sadık el-Sadr'dır. Hareketin bir diğer önemli ismi de Muhammed Bakır el-Sadr'dır. Hareket dindar ve popülisttir. Dini yasalar ve kabile gelenekleri tarafından yönetilen Şii bir toplum yaratmayı hedeflemektedir. Sadr Hareketi, Ekim 2021 Irak parlamento seçimlerinde 73 sandalyeyle en büyük parti oldu. Ancak Haziran 2022'de, Irak siyasi krizi sırasında Mukteda el-Sadr'ın hizipleri istifaya etmiş ve parlamentodan çekilmişlerdir. (Acosta, 2014, s. 666-683) Hareket Şii İslamcılığı, Irak milliyetçiliği ve dini muhafazakârlık görüşlerini savunmaktadır.

Al-Tekadum Hareketi veya Arapça kısa biçimi "*Tekadum*" olarak da bilinen İlerleme Partisi, Irak'ta siyasi kontrolü ele geçirmek için kurulmuş Sünni bir partidir. 2021 genel seçimlerinde parti parlamentoda 37 yeni sandalye kazanmıştır. Partinin başkanı *Muhammed El-Halbusi'yken* sözcüsü *Yahya El Muhammedi*'dir. (The Progress Party, 2022, s.1-2) Parti, anayasa tarafından çerçevelenen ve gençler tarafından desteklenen yeni Irak vizyonuna inanır. Modern bir eğitim sistemiyle bilinçli vatandaşlar yetiştirmeyi amaç edinmiştir. Etkili bir toplum ile kültürel-toplumsal değişim yoluyla sivil ve modern bir devlet kurmaya çalışmaktadır. Değişime ve yenilenmeye inanır. Partinin temel ideolojisi liberal demokrasi, mezhep karşıtlığı, laiklik ve reformizmdir. (The Progress Party, 2022, s.3.) *Hukuk Devleti Koalisyonu*, (Arapça: "*İtilaf Devlet el-Kanun*") 2009 Irak vilayet seçimleri için dönemin Irak Başbakanı tarafından oluşturulmuş siyasi bir koalisyonudur. İslami Dava Partisi'nden *Nuri el-Mâlîki* tarafından kurulmuştur. Parti isimi, Maliki hükümetinin Basra Muharebesi ve Irak Güvenlik Güçleri'nin diğer operasyonları aracılığıyla elde ettiği gelişmiş güvenlik durumuna bir vurgu yapmaktadır. Irak İslam Yüksek Konseyi ve Sadr taraftarları olan anlaşmazlıklar nedeniyle Dava Partisi, 2010 Irak parlamento seçimleri için Irak Ulusal İttifakına katılmamaya, kendi koalisyonları olan Hukuk Devleti Koalisyonu'nda yarışmaya karar vermiştir. Partinin ideolojisi; popülizm, laiklik karşıtlığı, devletçilik ve ülkeyi birleştirme fikirlerine dayanmaktadır. Siyasi konumu ise senkretiktir. (Eisenstadt, 2015, s.1-2)

Genellikle KDP veya PDK olarak kısaltılan Kürdistan Demokrat Partisi (Kürtçe: Partiya Demokrat a Kurdistane), Irak'ın Kürdistan Eyaletindeki en büyük parti ve Kürdistan Bölgesel Hükümeti'nin ana ortağıdır. KDP, 1946 yılında Mahabad'ta açılmıştır.

Parti, kişilik haklarına ve ifade özgürlüğüne çok önem verir. Irak'ın Kürdistan vilayetinde herkesin eşit yaşayabileceği bir sistem yaratmak için demokratik değerler ile sosyal adaletin bütünleşmesine vurgu yapar. Parti *Mustafa Barzani* tarafından kurulmuştur. Günümüzde partinin başkanlığını *Mesud Barzani* yapmaktadır. KDP, Barzani aşireti tarafından yönetilmektedir. Irak'ta Kürt milliyetçiliğinin büyük çadır partisi olarak tanımlanmaktadır. Parti'nin ideolojisi Kürt milliyetçiliği ve laikliktir. (McDowall, 2004, s.241)

El Fetih İttifakı, Arapça "i'tilaf el-fetih" 2018'deki Irak parlamento seçimlerine katılmak için oluşturulmuş siyasi bir koalisyonudur. Ana unsurları, 2014'ten 2074'e kadar IŞİD'i yenmek için Irak ordusuyla birlikte savaşan Iraklı Şii Müslümanlardan oluşan, çoğunlukla devlet destekli bir şemsiye örgüt olan *Halk Seferberlik Güçleri*'dir. Bedir Örgütü'nün lideri Hadi Al-Amiri tarafından yönetilmektedir. (Al-Akhbar, 2017, s.3-4) Partinin ideolojisi; Şii İslamcılığı, İran yanlılığı, laiklik karşıtlığı, yolsuzluk karşıtlığı, anti Amerikancılık, siyonizm karşıtlığı, velâyet-i fakih, Humeynizm, İslami demokrasi, Panislamizm düşüncelerinden oluşmaktadır. *Kürdistan Koalisyonu* veya *Kürdistan İttifak Partisi* Kürdistan Bölgesi'nin önde gelen Kürt partileri tarafından bir sonraki Irak valilik seçimlerinde aday olmak üzere kurulmuş bir seçim koalisyonudur. Koalisyon, Kürt oylarını pekiştirmek için Irak ile Kürdistan Bölgesi ve Bağdat Valiliği arasındaki tartışmalı bölgelerde yarışmaktadır. Partinin başkanı Bafel Talabani ile Abdul Rahman Mustafa'dır. Partinin ideolojisi Kürt milliyetçiliği, meşrutiyet ve Kürt haklarını savunmaktır. (Wheatley, 2006, s.531)

Azem İttifakı, Irak'ta siyasi bir partidir. Sünni işadamaı Hamis el-Khanjar tarafından yönetilmektedir. Eski parlamento sözcüleri; Mahmud el-Mashhadani, Salim el-Jabouri ile eski savunma bakanı Halid el-Obaidi gibi önde gelen Sünni şahsiyetleri içermektedir. (Shakir, 2021, s.1) *Emtidad Hareketi* veya Emtidad (Arapça; *Harakat Emtidad*), bazen Uzatma Hareketi olarak da tercüme edilir, 2021 parlamento seçimlerine katılmak için kurulmuş Irak'taki siyasi bir partidir. Parti'nin başkanlığını Alaa Al Rikabi üstlenmiştir. Hareketin siyasi sözcüsü ise Manar Obaidi'dir. Hareket içindekilerin siyasi ideolojisi; ılımlı siyaset, liberalizm, reformizm, Irak milliyetçiliği, mezhep karşıtlığı olarak tanımlanabilir. (Abbas, & Kashkool, 2022, s.7-8) *Yeni Nesil Hareket*, Ekim 2017'de Irak Kürdistan Bölgesi'nde yeni kurulmuş siyasi bir partidir. Parti, Kürdistan bölgesinde iş adamı ve yatırımcı olan Shaswar Abdulwahid tarafından kurulmuştur. Abdulwahid, Eylül 2017'de Kürdistan bağımsızlık referandumuna karşı "Şimdilik Hayır" kampanyasına

öncülük ettikten sonra hareketi kurmuştur. Hareket, yolsuzlukla mücadele, ekonomik liberalleşme ve sosyal hoşgörü bağlamında kampanya yürütmektedir. Parti'nin temel ideolojisi ise liberalizmdir. (Rudaw, 2018, s.1-2)

BATI'DA IRAK'IN DEĞERLENDİRİLİŞİ

Benjamin Isakhan'ın "*Democracy in Iraq: History, Politics, Discourse*"unda [Irak'ta Demokrasi: Tarih, Politika ve Söylem] eski Mezopotamya'dan ABD işgaline kadar uzanan demokratik deneyimler belgelenecek, Irak tarihinin önemli bir yeniden değerlendirmesi yapılmaktadır. Böyle bir analiz, Batı'nın benzersiz bir demokratik tarihe sahip olduğu varsayımını ve bu demokrasiyi tüm dünyaya yayma sorumluluğu taşıdığı iddialarını ciddiye almaktadır. Bu çalışma aynı zamanda Irak'ın eski Orta Doğu meclisleri ve klasik İslam teolojisi ve felsefesinden son zamanların sayısız siyasi partisine, gazetesine ve protesto hareketine kadar kendine has bir demokratik tarihi olduğunu ortaya koymaktadır. (Isakhan, 2016, s.7-8) Isakhan, Irak'ın demokratik tarihinin, Irak halkının demokrasi üzerinde bir sahiplik duygusu hissedebileceği ve onu desteklemekten gurur duyabileceği güçlü bir siyasi ve söylemsel araç olarak hizmet edebileceğini savunmaktadır. Irak'ın ülke çapındaki mevcut çatışmaları hafifletmede ve sorunlu demokrasiyi istikrara kavuşturmada ve meşrulaştırmada uzun bir yol kat etmesi gerekmektedir. Irak'ın demokrasi tarihi oldukça yeni olup, ülkede demokrasi kültürünün yerleşmesi bir hayli zaman alacaktır.

Irak demokrasisi ile ilgili Batı'da pek çok kitap yayımlanmıştır. Jesse Wozniak, "*Policing Iraq: Legitimacy, Democracy, and Empire in a Developing State*"ta [Irak polisi: Gelişmekte Olan Bir Devlette Meşruiyet, Demokrasi ve İmparatorluk] Kürdistan Bölgesel Hükümeti'nin ABD işgalinin ardından polis gücünü ve ceza-adalet sistemini yeniden inşa etme çabaları anlatılmaktadır. Wozniak, Arap Baharı, koalisyon güçlerinin resmi olarak geri çekilmesi, İslam Devleti'nin [DEAŞ] yükselişi ve ABD güçlerinin geri dönüşü gibi önemli anları gözlemleyerek Irak Kürdistanı'nda etnografik araştırmalar yapmaktadır. (Wozniak, 2021, s.8) Yerel yönetim yeniden yapılanma sürecinde, yerleşik uygulamaları ve bilimsel bilgiyi göz ardı ederek, bunun yerine düşük maaş, yetersiz askerler ve anayasal demokrasiye hiç uygun olmayan bir eğitim rejimi ile karakterize edilen bir polis gücüyle maskelenmeyi seçmiştir. Bu yapılanlar Irak'ta bir meşruiyet cephesi yaratmak içindir. Wozniak, ABD'nin asla demokratik bir devlet inşa etmeyi amaçlamadığını, bunun yerine neo-emperyal çıkarlarına hizmet edecek bağımlı bir yandaş geliştirmeyi amaçladığını öne sürmektedir. Kuzey Irak'ta böyle bir devlet yaratılması Türkiye'yi de oldukça rahatsız etmektedir.

Jeremy Brecher, “*In the Name of Democracy: American War Crimes in Iraq and Beyond*”ında [Demokrasi Adına: Irak ve Ötesindeki Amerikan Savaş Suçları] Demokrasi adına çıkarılan Irak savaşının yasallığı tartışılmaktadır. (Brecher/ Cutler & Brendan, 2005, s.352) Kimberly Wedeven Segall, “*Performing Democracy in Iraq and South Africa: Gender, Media, and Resistance*”da [Irak ve Güney Afrika’da Demokrasiyi Gerçekleştirmek: Cinsiyet, Medya ve Direniş] Arap ve Kuzey Afrika Baharındaki demokratik talepleri incelemektedir. (Segall, 2013, s.15) Richard Soares, “*An American Style Democracy in Iraq?*”ta [Irak’ta Amerikan Tarzı Bir Demokrasi mi?] Irak’ın Amerika’nın getirmiş olduğu demokrasiye ulaşmak için ödemiş olduğu ağır bedel örneklerle anlatılmaktadır. Irak’taki demokrasi ancak büyük petrol şirketlerinin çıkarlarına hizmet etmektedir. (Soares, 2005, s.4) Robert Springborg, “*Oil and Democracy in Iraq*” [Irak’ta Petrol ve Demokrasi] çalışmasında tüm dünya için önem taşıyan Irak petrolünün ülkeyi yeniden inşa ederken ki kullanımı incelenmektedir. Irak, petrol gelirleriyle imar dışında yeni bir siyasi sistemi de inşa etmeye çabalamaktadır. Ülkenin karşı karşıya olduğu temel zorluk, petrolün ürettiği gelirleri ekonomik ve sosyal istikrarsızlığı önleyecek şekilde tahsis etmektir. Bu eser Irak’ın petrol endüstrisinin önemli ve güncel bir değerlendirmesidir. (Springborg, 2012, s.4-5) Edriss Hassanpour ve Hamid Sarmadi, “*Democracy in Iraq: Challenges and Opportunities for Iran*”da [Irak’ta Demokrasi: İran için zorluklar ve fırsatlar] “bölgenin en önemli güç ve güvenlik merkezi olan İran İslam Cumhuriyeti, Ortadoğu’nun en etkili oyuncusu konumuna gelmiştir” tespiti yapılmaktadır. (Hassanpour & Sarmadi, 2020, s.17) [Bu durumdan en çok körfez ülkeleri ve Suudi Arabistan rahatsızlık duymaktadır.] Orta Doğu’nun çelişkili yapısı ve İran İslam Cumhuriyeti’nin çıkarlarının ve ulusal güvenliğinin boyutu göz önüne alındığında, İran’ın güvenlik çıkarları bölgesel mülahazalardan bağımsız düşünülememektedir. Bu bağlamda, yeni güvenlik dinamikleri ve özellikle Irak’taki güç yapısının değişmesi, iç çatışmalar İran İslam Cumhuriyeti’nin ulusal güvenliğini temelden etkilemiştir. Makro-bölgesel boyutta Irak’ın İran’a yönelik güvenlik tehditleri uzun bir geçmişe sahiptir. Kürt sorunu ve bunun İran’daki azınlıklar meselesi üzerindeki etkileri ve çeşitli Iraklı yetkililerin Araplar ve Kuzistan ile ilgili iddiaları İran’ın dış politikasını etkilemektedir. Irak yönetimi bazen İranlı siyasi muhaliflere ve ayrılıkçı siyasi gruplara destek vermektedir. Pehlevi rejimi döneminden kalma Ortadoğu’daki iki ülke arasındaki rekabet süreci, bölgedeki Arapları İran’a karşı kıskırtmaktadır. Bu ise Amerika ve İsrail’in çıkarlarına hizmet etmektedir.

Hamid Soleimani Souchelmaei ve Abdolreza Alishahi, “*The mirage of democracy in Iraq: Political tensions and lack of security*”da [Irak’ta demokrasi serabı: Siyasi gerilimler ve güvenlik eksikliği] Irak federal hükümeti, anayasada bu demokratik bir federal, parlamenter cumhuriyet olarak tanımlanmaktadır. Federal hükümet, yürütme, yasama ve yargı organlarının yanı sıra bir dizi bağımsız komisyondan oluşur. Irak, federal hükümete ek olarak, kanunla tanımlanan bir dizi konuda yargı yetkisine sahip özerk bölgelere sahiptir. Şu anda Şii iç siyasete Sünnilerden daha fazla hâkimdir. (Souchelmaei ve Alishahi, 2020, s.108) Juan Cole, “*The Ayatollahs and Democracy in Contemporary*”ta [Ayetullahlar ve Çağdaş Irak’ta Demokrasi] Irak’taki Şii İslam’ı ve modern devlet hakkında; Necef geleneğinin bir İslam devletinde üstün gücün din adamlarının elinde olması gerektiği ilkesini reddetmektedir. Irak’ın Büyük Ayetullah Ali Sistani’si bu geleneğin içinde yer alıyor ve Saddam Hüseyin’in devrilmesinden bu yana onu sürdürmek ve geliştirmek için çaba sarf etmektedir. (Cole, 2006, s.7) Sangar Mantki, “*Ethnosectarian Conflict and Power-Sharing Democracy in Iraq: The failure of building stable democracy in Iraq after 2003*”te [Irak’ta Etnosekter Çatışma ve Güç Paylaşımı Demokrasisi: 2003 sonrası Irak’ta istikrarlı demokrasinin inşa edilememesi] rejimin 2003 yılında koalisyon güçleri tarafından devrilmesinden bu yana, Irak, nispeten özgür ve rekabetçi seçimler ve siyasi ve sivil örgütlenme özgürlüğü gibi bazı önemli siyasi değişiklikler yoluyla demokratikleşme sürecinden geçiyor. (Mantki, 2020, s.5-6) Ancak, kurulan hükümetler; etno-mezhepsel şiddet/ çatışma, hukukun üstünlüğü, milislerin varlığı ve elit birliğinin olmaması gibi bu süreci baltalayan çok önemli zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Bu kitap, güç paylaşımı demokrasinin başarısızlığı üzerindeki etnik ve mezhepsel çatışmanın etkisini incelemektedir. 2003’ten Nisan 2014’e kadar olan dönemi kapsamaktadır. Odaklanan ana temalar toplumsal güvenlik/ etnik ve mezhepsel şiddet, kapsayıcılık, orantılılık ve yetki devri ile federalizmdir. Bu çalışmanın amaçları doğrultusunda, bölünmüş toplumlarda bir güç boşluğu veya kurumsal çöküş yaşayan toplumlarda temel olarak elitlerin ve dış aktörlerin rollerine odaklanan toplumsal güvenlik ikilemi (SSD) teorisi benimsenmiştir.

Peter J. Munson ve Steven Metz, “*Iraq in Transition: The Legacy of Dictatorship and the Prospects for Democracy*”de [Geçiş Döneminde Irak: Diktatörlüğün Mirası ve Demokrasi Beklentileri] Irak’ın sorunlu tarihinden ülkenin işgali ve yönetişiminin kaotik çöküşüne ve günümüzün kırılgan siyasi gelişimine uzanan bir yolculuğa çıkarmaktadır. (Munson ve Metz, 2009, s.14) Munson, Irak’ta yaşanan çok sayıdaki şiddetli çatışmaları ve

siyasi kavgaların sosyal, kültürel ve siyasi kökenlerini açıklamaktadır. Bu çatışmalarda özellikle mezhepsel hizipler etkilidir. Amerikan politikasını ve ideolojisini yeniden şekillendirmek yerine, Munson krizin yerel yönlerini ele alarak Irak'a müdahale ile ilgili alınacak birçok önemli kararı anlamak için sağlam bir temel sağlıyor. Irak'ta demokrasiye geçişe yönelik şiddetli ve çatışmalı girişimin arkasındaki kişileri anlamaya yönelik benzersiz bir bakış açısı sağlamaktadır. Hem akademik hem de askeri kavrayıştan yararlanan Munson, Saddam'ın devrilmesinin ve ardından gelen yönetim krizinin, dar ve fırsatçı mezhepçi güç gruplarının ihlale adım atmasına izin veren bir boşluk yarattığını açıklıyor. 2003 işgalinden mevcut zayıf Irak devletine giden yol, büyük ölçüde diktatörlüğün mirası tarafından şekillendirilmiştir. Güvenlik ve siyasi gelişmede çarpıcı ilerleme kaydedildi ancak Iraklıların kendilerini barışçıl ve istikrarlı bir demokrasiye doğru yavaş yavaş irmanışa geçmesi için üstesinden gelmeleri gereken çok şey vardır.

Lounes Jr. Rebaine, “*U.S. Democracy Promotion in Iraq*”ta [Irak'ta U.S. Demokrasi Teşviki] Amerika'nın demokrasiyi zorla, özellikle askeri işgal yoluyla, üçüncü dünya ülkelerinde veya çatışmalardan etkilenen ülkelerde rejim değişikliği yoluyla teşvik etmesinin, aslında başlangıçtaki amacının öngörmediği olumsuz sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. (Rebaine, 2019, s.8) Bunun sonucunda esas olarak siyasi şiddetin artmasıyla istikrarsız bir ülke görülmektedir. Irak'taki istikrarsızlık sadece ülkeyi ve sivilileri etkilemekle kalmıyor, çoğu ülkeyi etkileyen dünya çapında bir sorun haline gelmektedir. [Buradaki istikrarsızlıktan en çok Türkiye etkilenmektedir.] Ülke, nüfuzlarını artırmak için güvenlik eksikliğinden yararlanan, Irak içinde ve dışında saldırılar planlayıp uygulayan terör gruplarının yuvası haline gelmiştir.

Suman Gupta, “*Theory and Reality of Democracy: A Case Study in Iraq*”ta [Demokrasi Teorisi ve Gerçeği. Irak'ta Bir Vaka Çalışması] ABD-İngiltere liderliğindeki bir koalisyon tarafından Irak'ın işgalini ve bu işgali bahane edilerek petrol gelirlerine el konulmasını konu edinmektedir. İrağa demokrasi getirmek bir bahanedir, asıl amaç ülkedeki enerji kaynaklarını kontrol etmektir. (Gupta, 2006, s.11) Eric Davis, “*Taking Democracy Seriously in Iraq*”ta [Irak'ta Demokrasiyi Ciddiye Almak] Irak'ta demokrasiyi ciddiye almak ne anlama geliyor? Sorusuna yanıt aramaktadır. Bu sorunun yanıtlanması sadece Irak'ın geleceği için değil, “demokrasi açığı” yaşadığı söylenen tüm Arap dünyası için önemlidir. Zengin bir medeniyet mirasına, yüksek eğitilmiş bir nüfusa, bol su kaynaklarına ve dünyanın en büyük petrol ve doğal gaz rezervlerinden birine sahip olan Irak, tüm Ortadoğu olmasa da Arap dünyasının potansiyel lideridir. (Davis, 2015, s.12-13)

Demokratik ve istikrarlı bir Irak, muazzam bir ekonomik enerjiden yararlanabilir ve bölge ülkeleri için çok etnikli bir hoşgörü modeli sağlayabilir.

Sonuç

2003 sonrası Irak'ta Demokrasinin Başarısızlığı, şimdiye kadar ağırlıklı olarak kültürel ve dini nedenlerden dolayıdır. Diktatörlük rejiminin mirası, dışlayıcı politikalar, devlet sorunu, bölgesel güçlerin müdahalesi, rantiyeye ekonomisi ve mezhepçilik gibi demokrasiyi engelleyen ve başarısızlığına katkıda bulunan başka faktörler de vardır. Ancak dinin siyasete alet edilmesi en belirgin sebeptir. İstikrarlı demokratik kurumların kurulması, diktatörlüğün devrilmesinden 20 yıl geçtikten sonra bile Irak'ta hala sorun olmaya devam etmektedir. 2011 sonrası ise Irak, köklü dini inançlar ve aşiret değerleri nedeniyle uzun tarihsel despotik yönetim geleneğini tamamen ortadan kaldıramamıştır. Bunun yanı sıra, sağlam ve istikrarlı elit yerleşimlerin, toplumsal hatlar boyunca paktların müzakere edilmesini engelleyen genişleyen etno-mezhepsel çatlaklar daha da derinleşmektedir. (Alkifaey, 2018, s.10)

Komşu ülkelere Irak demokratikleşme sürecinin bölge çapında domino etkisi yaratacağı korkusu, onların Irak'a yönelik müdahaleci politikaları benimsemelerine yol açmıştır. [İran müdahaleleri gibi] Bu durum demokrasinin gelişmesini engelleyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Demokratik süreci başlatan ABD'nin taahhüt eksikliği, demokratik konsolidasyon umutlarını da baltalamıştır. Bu ise Amerikan güçlerinin dolduramadığı bir güvenlik boşluğuna neden olmuştur. Baas'tan arındırma ve Irak ordusu ile güvenlik aygıtlarının dağıtılması gibi ciddi hatalar yapılmıştır. Amerika'nın dolduramadığı boşluğu İran doldurmuştur. Irak'ta Amerikalıların getirdiği demokrasi başarısız olmuştur. Sonuç olarak, Irak'taki demokratikleşme sürecini nasıl çalıştırdığımız ve anladığımız, çağdaş Ortadoğu siyaseti araştırmalarındaki temel sorunlardan biridir.

“Orta Doğu'nun Yeni Demokrasileri: Irak'ta Siyasi İstikrarsızlık (2011-2023)” başlıklı makalemizde, Irak'ta 2011 ile 2023 yılları arasındaki siyasi istikrarsızlık sürecini inceledik. Çalışmamızda, çeşitli veri kaynaklarına dayanarak elde ettiğimiz sonuçlar üzerinde yoğunlaştık. İlk olarak, çalışmamızda Irak'taki siyasi durumun karmaşıklığını ve çeşitli faktörlerin etkileşimini anlamak için geniş çaplı bir literatür taraması yaptık. Ardından, bu dönemdeki siyasi olayları ve gelişmeleri belirlemek için çeşitli veri kaynaklarından faydalandık. Elde ettiğimiz bulguları değerlendirirken, Irak'ta demokratik süreçlerin zayıflığı ve siyasi istikrarsızlığın kökenlerini anlamaya odaklandık. Bu süreçte,

iç ve dış faktörlerin, etnik ve dini gerilimlerin ve ekonomik güç mücadelelerinin nasıl bir araya geldiğini analiz ettik. Sonuçlarımız, Irak'taki siyasi istikrarsızlığın köklerinin derin ve karmaŐık olduğunu göstermektedir. Ayrıca, bu durumun bölgesel ve uluslararası boyutlarının da dikkate alınması gerektiğini vurguladık. Bu çalışmanın literatüre katkısı, Irak'taki siyasi istikrarsızlık sürecini derinlemesine anlamamıza ve bu konudaki mevcut bilgiyi genişletmemize olanak tanır. Ayrıca, çalışmamızın, benzer siyasi durumlarla ilgilenen araştırmacılar için bir referans kaynağı olarak kullanılması ve gelecekteki çalışmalara yol gösterici olması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Abbas, R. M. & Kashkool, M. A. (2022). Methods of persuasion in the 2021 digital election campaigns Emtidad Movement list campaign on Facebook as a model. *Resmilitaris*. 12(2).

Acosta, B. (2014). From bombs to ballots: When militant organizations transition to political parties. *The Journal of Politics*, 76(3).

Al Jazeera. (10 October 2021). "Infographic: All you need to know about Iraq's election". https://www-aljazeera-com.translate.google.com/news/2021/10/10/infographic-all-you-need-to-know-about-iraqs-elections?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr&_x_tr_pto=sc. Erişim tarihi (24.05.2023).

Al Jazeera. (19 January 2021). "Iraqi cabinet votes to delay general election until October 10". <https://www-aljazeera-com>. Erişim tarihi (23.05.2023).

Al-Akhbar. (2017). "Hashd al-Shaabi to the elections: Alliance of the Mujahideen... Headed by Amiri?". https://www-al-akhbar-com.translate.google.com/Arab/241356?_x_tr_sl=auto&_x_tr_tl=en&_x_tr_hl=en. Erişim tarihi (20.05.2023).

Al-Ansary, H. (16 March 2011). "Iraq's Sadr followers march against Bahrain crackdown". <https://www.reuters.com/article/us-bahrain-iraq-idUSTRE72F4U220110316>. Erişim tarihi (22.05.2023).

Al-Istrabadi, F. A. (2005). *Reviving constitutionalism in Iraq: Key provisions of the transitional administrative law*. *NYL Sch. L. Rev.*, (50).

Alkifaey, H. (2018). *The Failure of Democracy in Iraq: Religion, Ideology and Sectarianism*. London: Routledge.

Al-Monitor. (2022). "US urges Iraqi government formation as stalemate drags on: The Pulse of the Middle East". www.al-monitor.com. Erişim tarihi (25.05.2023).

Alshamary, M. (2020). "Six months into his premiership, what has Mustafa al-Kadhimi done for Iraq?", <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2020/11/13/six-months-into-his-preiership-what-has-mustafa-al-kadhimi-done-for-iraq/> Erişim tarihi (20.05.2023).

Amr, S. (2022). "Iraqi PM stresses inciting violence and chaos unacceptable". Iraqi News, <https://www.iraqinews.com/iraq/iraqi-pm-stresses-inciting-violence-and-chaos-unacceptable/>. Erişim tarihi (20.05.2023).

Arraf, J. (2021). "“There Is Chaos”: Iran-Backed Militias Battle Activists in a Holy Iraqi City". *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2021/09/18/world/middleeast/iraq-karbala-iran-militias.html>. Erişim tarihi (23.05.2023).

Arva, İ. (4 Dec 2019). "Muhasasa, the political system reviled by Iraqi protesters", <https://www.aljazeera.com/news/2019/12/4/muhasasa-the-political-system-reviled-by-iraqi-protesters>. Erişim tarihi (19.05.2023).

Arwa, İ. (4 Dec 2019). "Muhasasa, the political system reviled by Iraqi protesters". www.aljazeera.com. Erişim tarihi (20.05.2023).

Benraad, M. (2014). Al-Maliki Looks at a Third Term in Iraq. *Al Jazeera Center for Studies*.

BM, Wipo. (2005). Iraqi Constitution. <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/iq/iq004en.pdf> . Erişim tarihi (19.05.2023).

Braut-Hegghammer, M. (2020). *Cheater's dilemma: Iraq, weapons of mass destruction, and the path to war*. *International Security*, 45(1).

Brecher, J. - Cutler J. & Brendan S. (2005). *In the Name of Democracy: American War Crimes in Iraq and Beyond*. New York: Metropolitan Books.

Brown University. (3 July 2011). "Did the wars bring democracy to Afghanistan and Iraq?". *Costs of War*. <http://costsofwar.org/article/did-wars-bring-democracy-afghanistan-and-iraq/>. Erişim tarihi (22.05.2023).

Catalinac, A. L. (2007). Identity theory and foreign policy: explaining Japan's responses to the 1991 Gulf War and the 2003 US war in Iraq. *Politics & Policy*, 35(1).

CIA. (2008). "CIA World Factbook". <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/iz.html>. Erişim tarihi (22.05.2023).

Cole, J. (2006). *The Ayatollahs and Democracy in Contemporary*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Davidson, N. G. (1925). The constitution of Iraq. *J. Comp. Legis. & Int'l L.* 3d ser., 7.

Davis, E. (2015). *Taking Democracy Seriously in Iraq*. Boston: Institute for Iraqi Studies.

Eisenstadt, M. (2015). Populism, Authoritarianism, and National Security in al-Maliki's Iraq. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/populism-authoritarianism-and-national-security-al-maliki-iraq>. Erişim tarihi (24.05.2023).

Entessar, N. (1984). The Kurds in post-revolutionary Iran and Iraq. *Third World Quarterly*. 6(4).

Gibson, Bryan R. (2015). *Sold Out? US Foreign Policy, Iraq, the Kurds, and the Cold War*. London: Palgrave Macmillan.

Gupta, S. (2006). *Theory and Reality of Democracy: A Case Study in Iraq*. London: Continuum.

Hassanpour, E. & Sarmadi, H. (2020). *Democracy in Iraq. Challenges and Opportunities for Iran*. Saarbruecken: Lap Lambert Academic Publishing.

Hiltermann, J. R. (2006). *Elections and Constitution Writing in Iraq, 2005*. Middle East at the Crossroads.

IHEC Data. "Irak Tam Seçim Sonuçları". <https://ihec.iq/> Erişim tarihi (21.05.2023).

Isakhan, B. (2016). *Democracy in Iraq: History, Politics, Discourse*. London: Routledge.

Jawad, S. (2013). The Iraqi constitution: structural flaws and political implications. *LSE Middle East Centre Paper Series*. LSE Middle East Centre, London, UK.

Jiyad, S. (2021). *Protest vote: why Iraq's next elections are unlikely to be game-changers*. *LSE Middle East Centre paper series (48) Conflict Research Programme*, London: School of Economics and Political Science, UK.

Khadduri, M. (2000). Nuri Al-Sa'id's Disenchantment with Britain in His Last Years. *The Middle East Journal*, 83-96.

Kimberly, W. S. (2013). *Performing Democracy in Iraq and South Africa: Gender, Media, and Resistance*. New York: Syracuse University Press

Ltaif, E. A. (2015). The Limitation of the Consociational Arrangements in Iraq. *Ethnopolitics Papers*.

Mantki, S. (2020). *Ethnosectarian Conflict and Power-Sharing Democracy in Iraq: The failure of building stable democracy in Iraq after 2003*. Saarbruecken: Lap Lambert Academic Publishing.

Mardasov, A. (2022). Revolutionary protests in Iraq in the context of Iranian-American confrontation. In *New Wave of Revolutions in the MENA Region: A Comparative Perspective*. Cham: Springer International Publishing.

McDowall, D. (2004). *A modern history of the Kurds* (3rd ed.). London: I.B. Tauris.

Munson, P. J. & Metz, S. (2009). *Iraq in Transition: The Legacy of Dictatorship and the Prospects for Democracy*. Nebraska: Potomac Books.

Porath, Y. (1984). Nuri al-Sa'id's Arab unity programme. *Middle Eastern Studies*, 20(4), 76-98.

Rajaei, F. (1993). *The Iran-Iraq War: The Politics of Aggression*. Gainesville: University Press of Florida.

Rebaine, L. Jr. (2019). *U.S. Democracy Promotion in Iraq*. London: Rebaine Publication.

Rubin, A. H. (2007). Abd al-Karim Qasim and the kurds of Iraq: Centralization, resistance and revolt, 1958-63. *Middle Eastern Studies*, 43(3).

Rudaw. (2018). "Shaswar Abdulwahid elected president of New Generation Movement". <https://www.rudaw.net/english/kurdistan/050120183>. Erişim tarihi (26.05.2023).

Sassoon, J. (2012). *Saddam Hussein's Ba'th Party: Inside an authoritarian regime*. Cambridge University Press.

Schöberlein, J. (2020). "Iraq: Overview of corruption and anti-corruption". <https://www.u4.no/publications/iraq-overview-of-corruption-and-anti-corruption-2020> Erişim tarihi (21.05.2023).

Shakir, L. (2021). "Who's who in the Iraqi elections?". <https://www.rudaw.net/english/middleeast/iraq/240920211>. Erişim tarihi (25.05.2023).

Soares, R. (2005). *An American Style Democracy in Iraq?* London: Peace Production Press.

Souchelmaei H. S. & Alishahi, A. (2020). *The mirage of democracy in Iraq: Political tensions and lack of security*. Newcastle: Scholars' Press.

Springborg, R. (2012). *Oil and Democracy in Iraq*. London: Saqi Books.

The Economist. (2020). "Global democracy has another bad year". The Economist Intelligence Unit's Democracy Index. <https://www.economist.com/graphic-detail/2020/01/22/global-democracy-has-another-bad-year>. Erişim tarihi (19.05.2023).

The Progress Party. (2022). "Party History". www.takadum.org. Erişim tarihi (24.05.2023).

Tripp, C. (2007). *A History of Iraq*. Cambridge University Press.

Wikipedia. (2021). "2021 Iraqi parliamentary election". https://en.wikipedia.org/wiki/2021_Iraqi_parliamentary_election. Erişim tarihi (23.05.2023).

Wahab, B. & Wilder C. (October 6, 2021). "Elections Without Democracy in Iraq?". The Washington Institute. <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/elections-without-democracy-iraq>. Erişim tarihi (22.05.2023).

Wheatley, S. (2006). The Security Council, democratic legitimacy and regime change in Iraq. *European Journal of International Law*, 17(3).

Wozniak J. (2021). *Policing Iraq: Legitimacy, Democracy, and Empire in a Developing State*. California: University of California Press.

Yomtov, N. (2018). *Iraq: Enchantment of the world*. New York: Scholastic Incorporated.